

Zakir Kadiri Ugan ve İslam Tarihine Dair Tercümeleri

Gülşen KARAGÖZOĞLU* / Osman AYDINLI**

Öz: Kazan'da yetişmiş Tatar Türkleri'nden olan Zakir Kadiri Ugan, bulunduğu coğrafyada gösterdiği etkin faaliyetlerin yanı sıra Türkiye'ye geldiği yıldan itibaren kaleme aldığı kitap, makale ve tercümeleriyle İslam tarihçiliğinin gelişimine mühim katkılar yapmıştır. Bu makale, Ugan'ın kısa biyografisini sunduktan sonra, hususen İslam tarihine dair tercümeleri üzerinde durmaktadır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin etkilerinin sürdüğü bir dönemde ve çetin sosyal, siyasî şartlar altında yapılmış bu tercümelerin hem matbû olanları hem de henüz yayınlanmamış olanları makalede incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zakir Kadiri Ugan, İslam Tarihi, Tercüme.

On Zakir Kadiri Ugan and History of Islam

Abstract: Zakir Kadiri Ugan, a Tatar Turk who grew up in the city of Kazan, played an active role in the intellectual revival of his region, and contributed to the development of the field of Islamic history with his books, articles, and translations during the years following his arrival in Turkey. After presenting a brief intellectual biography of Ugan, this article focuses on his translations regarding Islamic history. It analyzes both published and unpublished translations that were accomplished in the process of transition from the Ottoman intellectual heritage to the modern Republic, and under tough social and political conditions.

Keywords: Zakir Kadiri Ugan, Islamic History, Translation.

İktibas / Citation: Gülşen Karagözoğlu / Osman Aydınli, "Zakir Kadiri Ugan ve İslam Tarihine Dair Tercümeleri", *Usûl*, 23 (2015/1), 161 - 188.

Giriş

Osmanlı'nın son ve Cumhuriyet'in erken dönemleri gerek ilmî gerek kültürel açıdan sancılarla geçmiş bir zaman dilimi olması sebebiyle birçok araştır-

---

* Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi.

** Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi.

maya konu edilmiş olsa da hala çeşitli yönlerden incelenmeye muhtaç bir alandır. Bu zaman diliminde çeşitli türden çalışmalarla ilmî gelişime katkı yapmış şahsiyetlerin hayatları, zihin yapıları, eserlerinin muhtevası vs. bilinmeden dönemin bütün yönleriyle aydınlatılması mümkün değildir. Bu makalede, 20. yüzyılın birinci yarısında muhtelif türlerdeki çalışmalarıyla öne çıkmış, ilmî mesaisi sadece yetiştirdiği coğrafya ile sınırlı kalmamış, özel olarak Türk düşünce hayatına genel olarak da İslam tarihi sahasına etki ederek önemli çalışmalara imza atmış Zakir Kadiri Ugan'ın hayatı ve İslam Tarihine dair tercümelere üzerinde durulacaktır.

I. Ugan'ın Kısa Biyografisi

1878 yılında Kazan'ın güneyindeki Samara vilayetinin Orta Kandal köyünde doğmuştur.¹ Babası Mendi ailesinden Muhammed Halim Efendi köyün imamı, annesi ise Müşfika Hanım'dır ve hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Evlilik tarihleri bilinmemekle birlikte Zakir Kadiri, Kazanlı kadın şairlerden Saniye İffet Ugan ile evlenmiş, Azat ve Lale adlarında iki kız çocukları dünyaya gelmiştir. Kandal köyü mektebinde başladığı ilim hayatına Simbir şehrinde bulunan Veli Hazret ve Şakir Ahund medreselerinde devam etmiştir.² Ardından Buhara'daki amcası Veliyullah'ın yanına giderek burada beş yıl İslam felsefesi ve hikmet öğrenmiştir. Daha sonra İstanbul'a gelerek Yakub Mustafa adıyla Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'ne kaydolsa da bir süre sonra yönetim karşıtı fikirleri olduğu gerekçesiyle okuldan uzaklaştırılır. Buradan da Hicaz'a gidip orada kaldığı iki yılda Şeyh İshak el-Hindî'den tefsir ve hadis, Edibü'l-Hicaz Mehmet Ali Efendi'den de Arap Edebiyatı dersleri almıştır.³ Daha sonra Mısır'a gidip Ezher Üniversitesi'ne kaydolar ve burada da dört yıl kalır. Mısır'daki günlerinde *el-*

¹ Hamit Er, *İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, İstanbul 1993, s. 189-190.

² Osman Güner, "Zakir Kâdirî Ugan'ın Hadis Sistematiğine Yönelik Eleştirilerinin Tahlil ve Tenkidi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 17, Samsun 2004, s. 66.

³ Güner, "Ugan, Zakir Kâdirî", *DİA*, XLII, İstanbul 2002, 44-45; a.mlf., "Zakir Kâdirî Ugan'ın Hadis Sistematiğine Yönelik Eleştirilerinin Tahlil ve Tenkidi", s. 65-94; Er, *İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, s. 189-190.

Livâ gazetesinde yazılar yazmış⁴ ve aynı zamanda *el-Âlemü'l-İslâmî* dergisinde de Müslüman Türklere dair çalışmalar neşretmiştir.⁵ Onun fikirlerinin tanınmasında bu gazetelerdeki yazıları etkili olmuştur.⁶ Daha sonra yolu Petersburg'a düşen Ugan burada Arapça *et-Tirmiz* gazetesini çıkarmaya başlar.⁷ Ugan'ın 1905-1917 yılları arasındaki siyasî ve ilmî çalışmaları kendi faydalarına olduğunu idrak edebilen Tatar halkının ilgisini çekmeye başlar.⁸

Neredeyse hayatı boyunca devamlı seyahat eden Ugan'ın seyahatlerinden biri de Orenburg'a⁹ olan yolculuğudur. O burada yeni açılmış Hüseyiniye Medresesi'nde iki yıl hocalık yapmış ve sonra da Ufa'daki¹⁰ Medrese-i Âliye'ye davet edilmesi üzerine oraya gitmiştir.¹¹ Buradan sonra yine Ufa'daki Medrese-i Osmaniy'e de hocalık yapar.¹² 1913 ile 1916 yılları arasında ise eşi Saniye Hanım'ın eniştesi Viz Nevruz ile *Turmuş* adlı bir gazete çıkartmaları Zakir Kadiri Ugan'ın siyaset hayatına katılmasına vesile olmuştur.¹³ Rusya'daki siyasî gerginliğin sürdüğü zamanlarda Zakir Kadiri, Tatar halkının kendi topraklarında bağımsız olması ve Müslüman-Türk kültürünün hâkimiyeti için fikrî-siyasî mücadele vermiştir.¹⁴ Mesela 21-31 Temmuz 1917'de Kazan'da gerçekleşen "II. Bütün Rusya

⁴ Azat Ugan, "Prof. Zakir Kâdirî Ugan (Ölümünün üçüncü yıldönümü münasebetiyle)", *Kırım Dergisi*, sy. 9-12 (1957), s. 318-320.

⁵ Güner, "Ugan, Zakir Kâdirî", *DİA*, XLII, 44; Hamit Zubeyir Koşay, "Zakir Kadiri Ugan: 1878-1954", *Türk Yurdu*, sy. 239, Aralık 1954, s. 430.

⁶ Muhammed Allam Mustafa, "Zakir Kâdirî Ugan Cenapları", Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri (23-26 Mayıs), Kayseri 1996, s. 436.

⁷ Azat Ugan, "Prof. Zakir Kadiri Ugan", s. 318-319.

⁸ Azat Ugan, "Prof. Zakir Kadiri Ugan", s. 319; Allam Mustafa, "Zakir Kâdirî Ugan Cenapları", s. 436.

⁹ Bugün Rusya'ya bağlı bulunan Orenburg 1920-1925 yılları arasında Kazakistan'ın başkentliğini yapmıştır.

¹⁰ Başkurdistan'ın başkentidir.

¹¹ Er, *İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, s. 189.

¹² Allam Mustafa, "Zakir Kâdirî Ugan Cenapları", s. 436; Azat Ugan, "Prof. Zakir Kadiri Ugan", s. 319.

¹³ Güner, "Ugan, Zakir Kâdirî", *DİA*, XLII, 44.

¹⁴ Güner, "Ugan, Zakir Kâdirî", *DİA*, XLII, 45.

Müslümanları Kongresi”nde millî uyanış hareketi yanlılarından Sadri Maksudî'nin hazırladığı “millî medenî muhtariyet esasları” kabul edilmiş ve “Millî Muhtariyeti Gerçekleştirme Heyeti” oluşturularak Zakir Kadiri Ugan da bu heyetin maarif kolundan üye seçilmiştir.¹⁵ Meclisin açılmasından sonra siyasî eğilimlere göre “Toprakçılar, Türkçüler, Bolşevikler ve İttihad-i İslam” adlarında iki büyük ve iki küçük grup oluşmuş, Zakir Kadiri Türkçüler grubunun içerisinde yer almıştır.¹⁶ Daha sonra güçlenen Bolşeviklerin baskıları sebebiyle Millî İdare Ekim 1918’de Kızılyar’a¹⁷ gitmek durumunda kalır. Zakir Kadiri’nin ailesiyle birlikte bulunduğu bu heyet yaklaşık yirmi kişi olup, Kızılyar’a vardıklarında burada faaliyete başlarlar. Burada da mücadeleye devam ederler ve kısıtlı imkanlara rağmen *Mayak* isimli iki sayfalık bir gazete çıkarmaya başlarlar.¹⁸ Kızılyar’dan sonra Çin’e giden Ugan ve millî mücadele yanlıları burada da boş durmamışlar, gereken çalışmaları yaparak bir muallim mektebi, bir de ilk mektep açmışlardır.¹⁹

1923 yılında Zakir Kadiri Türkiye Cumhuriyeti’ne gelmiş ve burada Türk vatandaşlığına girmiştir.²⁰ 1925 yılında çıkarılmaya başlanan *Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*’nın sürekli yazar kadrosunda bulunmuştur.²¹ 1927 yılında ise Türk Ocakları Hars Heyeti’nin²² ölen üyelerinden biri yerine heyete

¹⁵ Nadir Devlet, 1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk Tatarlarının Millet Meclisi 1917-1919), Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998, s. 125-126, 164.

¹⁶ Nadir Devlet, 1917 Ekim İhtilali, s. 189.

¹⁷ Bugünkü Kazakistan’ın kuzeyinde yer alan bir şehirdir.

¹⁸ Nadir Devlet, 1917 Ekim İhtilali, s. 297-298; Abdullah Taymas, 1917’den 1919’a Rus İhtilalinden Hatıralar 1, Turan Kültür Vakfı, İstanbul 2000, s. 120, 125-127.

¹⁹ Azat Ugan, “Prof. Zakir Kadirî Ugan”, s. 319; Allam Mustafa, “Zakir Kâdirî Ugan Cenapları”, s. 436.

²⁰ Azat Ugan, “Prof. Zakir Kadirî Ugan”, s. 320; Hamit Er ve Hamit Zubeyir Koşay ise Ugan’ın Türkiye’ye geliş yılı olarak 1922’yi zikretmektedirler; bk. Hamit Er, *İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, s. 189; Hamit Zubeyir Koşay, “Zakir Kâdirî Ugan”, *Türk Yurdu*, sy. 239, Aralık 1954, s. 430.

²¹ Hamit Er, “Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası”, *DİA*, VIII, 527.

²² Cumhuriyet döneminde hızlı bir şekilde teşkilatlanmış Türk Ocakları Merkez Heyeti’nin aldığı kararları uygulayan diğer organların yanı sıra 1924 yılında kurulan

üye olarak alınmıştır.²³ Bir müddet Tarsus'ta öğretmenlik yaptıktan sonra dönemin Maarif Vekâleti'nin çeşitli işlerinde çalışmıştır.²⁴ 1930 yılında Türk Tarih Kurumu'na bağlı olarak kurulan Türk Tarihi Tetkik Heyeti²⁵ üyeliğine seçilmiştir. Daha sonra da Süleymaniye Kütüphanesi'nde tasnif memuru olarak çalışmaya başlamıştır. 1935 yılında öğretmenlik mesleğine tekrar dönmek istemişse de bir türlü tayin edilmemiştir.²⁶

1937-1939 yılları arasında Finlandiya'da bulunan Zakir Kadiri bu zaman içerisinde konferanslar vermiş, burada çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.²⁷

II. Dünya Savaşı öncesi Türkiye'ye gelerek ilmî çalışmalarını ve tercümanlık faaliyetlerini sürdürmüştür.²⁸ Kazan'da bulunduğu yılları daha çok telifle geçiren Zakir Kadiri Türkiye'de bulunduğu yıllarda ise tercüme işleriyle ilgilenmiş ve *Türk Yurdu* dergisinde yazılar kaleme almıştır.²⁹

Zakir Kadiri Ugan 22 Ekim 1954 tarihinde Ankara Yeni Mahalle'deki evinde vefat etmiş ve Ankara Asrî Mezarlığı'na defnedilmiştir.³⁰

Hars Heyeti'ne, kültürel ve ilmî yönden ün kazanmış aynı zamanda Türklük hareketlerine destek vermiş kişilerden ömür boyu üye olmak kaidesiyle kırk kişi seçilmişti. Bu kırk kişinin vazifesi ilmî ve kültürel çalışmalar yapmak ve yaymaktı. Ancak Hars Heyeti 1928 yılında verimli çalışmaması nedeniyle kaldırılmış ve yerine İlim ve Sanat Heyeti oluşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Sarınoy, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s. 249-253.

²³ Sarınoy, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi*, s. 253.

²⁴ Ahmet Temir, *Vatanım Türkiye (Rusya-Almanya-Türkiye Üçgeninde Memleket Sevgisi ve Hasretle Şekillenmiş Bir Hayat Hikâyesi)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 22.

²⁵ Bu kurumun ismi 1935'ten sonra Türk Tarih Kurumu olarak değiştirilmiştir.

²⁶ Koşay, "Zakir Kadiri Ugan", s. 430.

²⁷ Allam Mustafa, "Zakir Kâdiri Ugan Cenapları", s. 436; Azat Ugan, "Prof. Zakir Kadiri Ugan", s. 320.

²⁸ Koşay, "Zakir Kadiri Ugan", s. 430.

²⁹ Er, *İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, s. 190.

³⁰ Koşay, "Zakir Kadiri Ugan", s. 428; Azat Ugan, "Prof. Zakir Kadiri Ugan", s. 320; Allam Mustafa, "Zakir Kâdiri Ugan Cenapları", s. 438.

II. İslam Tarihine Dair Tercümeleri

Zakir Kadiri Ugan'ın tercümelerini incelemeden önce bu tercümelerin ortaya çıktığı tarihsel bağlama ve ülkemizdeki tercüme hareketlerinin tarihçesine göz atmak uygun olacaktır. Osmanlı'da daha ziyade devlet işleri münasebetiyle söz konusu olan tercümanlık, edebi çevirmenliğe ancak 18. yüzyıl sonunda Damad İbrahim Paşa'nın çeviri çalışmalarıyla geçebilmiştir.³¹ Bu devirde daimi bir müesseseler kurmak yerine her eser için ayrı bir heyet kurma yolu tercih edilmiştir. Bu heyetlerin tercüme ettiği eserler *Sahâifü'l-Ahbâr fî Vekâyi'i'l-Âsâr*, *Physica*, *İkdü'l-Cumân fî Târîhi Ehliz-Zamân* ve *Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*'dir.³²

Batıdan yapılan çeviriler ise Tanzimat devrinde yapılmış ve batıya yönelişin bir sonucu olarak müesseseler kurulmaya başlanmıştır. 1821 yılında kurulan tercüme odasından sonra,³³ 1851 yılında kurulan Encümen-i Dâniş ile hem doğudan hem batıdan tercüme yapılarak faaliyetlere devam edilmiştir.³⁴ Fransız akademisi örnek alınarak kurulan bu cemiyetin kuruluşundan bir süre sonra kapatıldığı, devlet salnâmelerinde isminin yer almamaya başlamasından anlaşılmaktadır.³⁵ Bundan sonra Maârif-i Umûmiye Nezaretî'ne bağlı birçok tercüme müesseseleri kurulmuş,³⁶ bu tercüme daireleri çoğunlukla batıya yönelmiş ve bu alanda tercüme yapmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu alanda en kuvvetli heyet, 1914'te kurulan telif ve tercüme dairesidir. Bu daire 100'ün üzerinde eser yayımlayarak faaliyetlerini hem halkın hem talebenin istifade edebileceği şekilde düzenlemiştir. Osmanlı'da tercüme meselesi aynı zamanda çeşitli dönemlerdeki devlet politikalarına göre farklılık göstermiş, bazen batıya bazen doğuya bazen de sentezci bir bakış açısına yönelmiştir.³⁷

³¹ Yakup Koç, *Cumhuriyetten Günümüze Çeviri Faaliyetleri ve Teda Projesi* (Uzmanlık tezi), T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2010, s. 19.

³² Taceddin Kayaoğlu, *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*, Kitabevi, İstanbul 1998, s. 31.

³³ Mahmut H. Şakiroğlu, "Tercüman (Osmanlılar'da)", *DİA*, İstanbul 2001, XL, 2011, 491.

³⁴ Kayaoğlu, *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*, s. 63.

³⁵ Kayaoğlu, s. 104.

³⁶ Kayaoğlu, s. 195 vd.

³⁷ Kayaoğlu, s. 314.

TBMM'nin açılmasıyla birlikte diğer başka müesseselerle birlikte Osmanlı Hükümeti'nin idaresi altında İstanbul'da Maârifî Umumiye Nezareti ve TBMM'nin idaresinde Ankara'da Maârif Vekâleti olmak üzere iki müessese kurulmuştur. Milli eğitim alanlarındaki düzenlemeler 1926 yılına kadar çeşitli telif ve tercüme heyetlerince yürütülmüştür. Bunlar: Samih Rifat Bey başkanlığındaki telif ve tercüme encümeni, Yusuf Akçura Bey başkanlığındaki telif ve tercüme heyeti, Ziya Gökalp başkanlığındaki telif ve tercüme encümeni, Köprülüzâde Mehmet Fuat başkanlığındaki telif ve tercüme encümeni, Abdülfeyyaz Tevfik Yergök başkanlığındaki telif ve tercüme heyetidir.³⁸ Bu sonuncu heyetin içinde Zakir Kadiri Ugan da bulunmaktadır.³⁹

Cumhuriyetin ilanından sonra özel yayınevlerinin çeşitli çeviri girişimleri olmuşsa da, asıl kapsamlı çeviri hareketi Atatürk'ün vefatından sonra İnönü hükümetince 1939 yılında Milli Eğitim Bakanı seçilen Hasan Âli Yücel'in faaliyetleri ve 1940 yılında tercüme bürosunun kurulmasıyla birlikte gerçekleşmiştir.⁴⁰ Tercüme bürosu 1940-1967 yılları arasında Yunan ve Fransız klasiklerine öncelik vererek binden fazla kitap yayımlamıştır. Bu serinin içerisinde şark İslam klasiklerinde çıkan eserlerin Batı klasiklerine oranla az sayıda olması, siyasi elitlerin Batı medeniyetinin edebî eserlerinin üzerine kurulmuş bir devlet inşa etme arzusundan kaynaklanmış olmalıdır.⁴¹ Yücel'in bakanlığı sırasında gerçekleştirilen tercüme, onun kültür alanında hayata geçirmeyi istediği yeniden yapılandırma çabasının bir yansıması sayılabilir.⁴² O yıllarda genel olarak Batı idealleştirilip doğu ile farklılıklar gösterilmeye çalışılmıştır. Tercüme bürosunun, halkı seçkinlerin kültürüyle eğitip bu kültüre mensup ettirme çabaları, 40'lı yıllarda insanların arasındaki uçurumun büyümesine sebep olmakla beraber edebî

³⁸ Kayaoğlu, s. 195.

³⁹ Kayaoğlu, s. 234.

⁴⁰ Özlem Berk, "Batılılaşma ve Çeviri", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık* (ed. Uğur Kocabaşoğlu), III, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 512.

⁴¹ Özlem Berk, "Batılılaşma ve Çeviri", s. 513.

⁴² Emre Yıldırım, "Erken Cumhuriyet Yılları Milli Kimlik Tartışmaları: Hasan Âli Yücel ve Türkiye'de Hümanizma Arayışları", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/7 Summer 2013, p. 745-763, Ankara-Turkey, s. 754.

ürün açısından da en verimli dönem olarak göze çarpmaktadır.⁴³ Nitekim Cumhuriyet döneminde devletin müdahil olduğu en dikkat çekici tercüme hareketinin Hasan Ali Yücel'in öncülük ettiği bu hareket olduğu söylenebilir.⁴⁴ 1947 ile 1950 yılları arası büroyu yöneten Suut Kemal Yetkin döneminde ise Doğu yazılarına ağırlık verilmiştir.⁴⁵

Cumhuriyet dönemindeki tercüme hareketlerinin önemine değinen merhum Erol Güngör, Balkan savaşı, büyük dünya savaşı ve sonrası kurtuluş savaşları sebebiyle ülkede insan sayısının azaldığını ve geride kalan aydınların da o günün şartlarında kalem oynatacak durumda olmadığını vurgular. Dolayısıyla, yapılabilecek tek şeyin batı kültürüne ait eserleri Türk münevverlerinin istifadesine açmak olduğunu, bunun da geniş bir tercüme faaliyetiyle gerçekleştirileceğini belirtir. Tercümelerin önemine böylece dikkat çeken Güngör, tercüme-lerde eserlerin seçimi ve öncelik sıralamasındaki hataları, ayrıca sistemsiz çalışma gibi kusurları da vurgular. Öte yandan Türk münevverlerin bilgilerinin büyük bir kısmını bu tercümelere borçlu olduğunu söylemekten de çekinmez.⁴⁶

Ugan'ın adı, yukarıda bahsedilen çeviri faaliyetleri içerisinde ilk olarak Cumhuriyet dönemi tercüme heyetlerinin en faal merkezlerinden biri olan 1925 yılında Abdülfeyyaz Tevfik Yergök'ün başkan olduğu heyet içerisinde geçmektedir. Bu heyet için tercüme edilecek eserlerin hazırlandığı listede Ugan'ın tercüme edeceği belirtilen eserler şunlardır: Krimskiy, *Arap ve Arap Edebiyatı Tarihi*; İbnü'l-Esîr, *İbnü'l-Esîr Tarihi*; Kraçkovski, *Muhyiddin İbnü'l-Arabi*.⁴⁷ Ugan, daha sonra kurulan Türk Tarih Tetkik Cemiyeti üyeliği ve Milli Eğitim Bakanlığı Telif ve Tercüme Heyeti üyeliği yaparak uzun yıllar Maarif Vekâleti ve Türk Tarih Kurumu hesabına tercüme yapmış ve yukarıda kıymetinden bahsedilmiş olan çeviri faaliyetlerine katkıda bulunmuştur. Özellikle Şark İslam Klasiklerinden çevirdiği eserler günümüzde de tesirini sürdürmektedir. Aşa-

⁴³ Berk, "Batılılaşma ve Çeviri", s. 516-517.

⁴⁴ Kayaoğlu, s. 308.

⁴⁵ Berk, "Batılılaşma ve Çeviri", s. 517.

⁴⁶ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, haz. E. Kılınç, R. Güler, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1993, s. 129-130.

⁴⁷ Kayaoğlu, *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri* s. 240-242.

ğıda, Ugan'ın bir kısmının yayınlanıp önemli bir kısmının ise halen yayınlanmayı beklediği Türkçe'ye tercüme ettiği eserler sıralanarak hem bu kitapların kendisi tanıtılacak, hem de Ugan'ın çevirilerinin hususiyetleri üzerinde durulacaktır.

A. İbn Haldun, *Mukaddime*

İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, I-III, Maarif Basımevi, Ankara 1954-1957 (İstanbul 1986'da ikinci basımı yapılmıştır).⁴⁸

Birçok ilim dalının başvuru kaynağı olan *Mukaddime*, Zakir Kadiri Ugan'dan önce Osmanlı döneminde Pirizâde Mehmed Sâhib gibi mütercimler tarafından Osmanlı Türkçesi'ne aktarılmış bulunmaktadır.⁴⁹ Cumhuriyet döneminde ise *Mukaddime* ilk kez Ugan tarafından çevrildikten yaklaşık otuz yıl sonra Turan Dursun tarafından eserin dörtte birlik kısmı çevrilmiştir. Daha sonra Süleyman Uludağ eseri iki cilt halinde Türkçe'ye çevirerek yayımlamıştır. Bu açıdan önemli bir yer tutan Ugan çevirisi, kendisinden sonrakiler tarafından çeşitli eleştirilere maruz kaldığı gibi övgülere de konu olmuştur. Eleştirilerin birçoğunda haklılık payı bulunmakla birlikte, tenkit edilen yönlerin bazıları dönemin şartları göz önüne alındığında hoş görüyle karşılanabilecek niteliktedir. Ugan'ı eleştirenlerden bazılarının aynı veya benzer hatalara düştükleri de söylenmesi gereken başka bir husustur. Ayrıca bazı araştırmacılar, Ugan'dan sonraki çevirilerde yanlış tercüme edilmiş bazı kısımların Ugan tercümesinde doğru şekilde geçtiğini tespit etmişlerdir.⁵⁰

⁴⁸ Ugan sonrasındaki İbn Haldun tercümeleri:

1-İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Turan Dursun, I, 1.basım, Onur Yayınları, Ankara 1977.

2-İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, I-III, Dergah Yayınları, İstanbul 1982-1983 (2. Basım: İstanbul 1991).

3-İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, I-II, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul 2004.

⁴⁹ İbn Haldun, *Mukaddime: Osmanlı Tercümesi*, müt. Pirizâde Mehmed Sâhib (haz. Sami Erdem v.dğr.), I-II, Klasik Yayınları, İstanbul 2008.

⁵⁰ Mehmed Hayri Kırbaçoğlu, "İbn Haldun'un "Mukaddime"sinin Yeni Bir Tercümesi Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, c. XXVII, s. 364.

Ugan'dan sonraki *Mukaddime* mütercimleri, eseri tercüme etme gerekçeleri olarak benzer şeyler söylemektedirler. Bunlar; Ugan çevirisinin eksikliği ve içerdiği yanlışların yanı sıra *Mukaddime*'nin tam manasıyla dilimize çevrilmemiş olmasıdır. Ugan çevirisinin altıncı bölümünün başındaki ilk altı faslın eksik olması, eleştirilen hususların başında gelmektedir. Ayrıca tercümedeki paragraf eksiklikleri, kelime ve irab hataları da dikkat çekilmiş hususlardandır.⁵¹ Tercümede bazı kavramların Türkçe karşılıklarının isabetli olmadığı da belirtilmiştir.⁵²

Bir başka eleştiri konusu olan nokta da Ugan'ın, esas aldığı Mısır ve Beyrut baskılarının eksik ve yanlışlıklarını tercümesine aynen taşımasıdır. Bu hususlarda Ugan'ın hatalarına sonraki mütercimler tarafından örnekleriyle işaret edilmiştir.⁵³ Uludağ'ın, Ugan tercümesindeki hatalara gösterdiği örneklerden biri şu şekildedir:

“İbn Haldun'un tekâmül nazariyesiyle ilgili olmak üzere 'Gaybı İdrak Edenler' bölümünde geçen 'âlemu'l-kırede' (maymunlar âlemi) terkibi, Mısır ve Beyrut baskılarının tamamında 'âlemu'l-kudret' (kudret âlemi) şeklinde geçmektedir. Burada hiçbir manası olmayan 'âlemu'l-kudret' terkinini tercüme etmekte çıkmaza giren Ugan, takribî tahminî bir tercüme yaptıktan sonra Pirizâde tercümesinde geçen maymun ve şebek kelimelerini de parantez içinde göstermiştir. Aynı hata ne yazık ki *Mukaddime*'nin Farsça ve Turan Dursun tercümelelerinde de mevcuttur.”⁵⁴

⁵¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1982-1983, I, 182-183; a.mlf., *Mukaddime*, çev. Turan Dursun, Onur Yayınları, Ankara 1977, I, 9-10; a.mlf., *Mukaddime: Osmanlı Tercümesi*, müt. Pirizâde Mehmed Sâhib (haz. Sami Erdem v.dğr.), Klasik Yayınları, İstanbul 2008, I, XX (hazırlayanların ön-sözü).

⁵² Çağlar Karaca, *İbn Haldun'un Mukaddime'sinde Toplumun Yasalarını Keşfeden Bir Düşünce Etkinliği Olarak Tarih* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011, s. VII.

⁵³ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, I, 182-183; İbn Haldun, *Mukaddime: Osmanlı Tercümesi*, müt. Pirizâde Mehmed Sâhib, haz. Sami Erdem v.dğr., I, XX.

⁵⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, I, 183.

Yukarıda bahsedilen eleştirilerden başka Uludağ, Ugan'ın eski tabirlerle yeni ifadeleri bir arada kullanmasından oluşan ıstılah ve tabir yanlışlıkları bulunduğunu, kendi ilavelerini belirtmemesinden dolayı hangi tabirin İbn Haldun'a hangisinin Ugan'a ait olduğu hususunda karışıklık bulunduğunu ve Ugan'ın birçok yazmayı karşılaştırdığını söylemesine rağmen sadece Mısır ve Beyrut baskılarını esas aldığı öne sürerek tenkitlerini dile getirmiştir. Ona göre, gerek Fransızca tercümede gerekse İstanbul'daki yazmaların çoğunda Ugan'ın eksik bıraktığı bölümler mevcut olduğu için bu nüshaların hakkıyla görülmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca indeksinin muntazam olmayışı da eleştiri konusu olmuştur. Uludağ'ın bu eleştirileri dile getirmesinin sebebi, sonraki araştırmacıların bu hatalar yüzünden ciddi yanlışlıklara düşme ihtimalidir.⁵⁵

Ugan'ın Pirizâde çevirisini incelemiş olması *Mukaddime*'sinin değerini artırsa da, her ne sebeple olursa olsun karşılaştırma içine almadığı yazmaların bulunması da eksikliğidir. Basım, bölüm, başlıklar ve paragraflarının düzeni hususundaki eksiklikleri Ugan'a yüklemek haksızlık sayılabilirse de, bunların yine de çevirinin değerini düşüren unsurlar olduğu da reddedilemez.⁵⁶

Bununla birlikte Cumhuriyet döneminden itibaren büyük bir boşluğu doldurması bakımından Ugan tercümesi büyük önemi haizdir. *Mukaddime*'nin her cildinin sonuna eklediği hacimli notlar ve kıymetli bilgiler içeren önsöz kısmı, hem *Mukaddime*'yi daha iyi anlamayı sağlamak hem de Arap halkları ve Arap edebiyatı, ayrıca Şamanizm gibi konularla alakalı mühim bilgiler içermektedir. Bu konuda Fındıkoğlu şu sözleri sarf etmiştir: “Tercemesinin başına yazdığı uzun önsözün mühim bir kısmı kültür tarihinin muhtelif ânları ile İbn Haldun'u birleştirmeye hasredilmiştir. Mütercimın bizi geniş bir zihniyet çevresine ileten bu mukayeselerine işaret etmeği, metodoloji tarihini problemci ve mukayeseli gözle takip edenler için faydalı saymak mümkündür.”⁵⁷ Fındıkoğlu,

⁵⁵ Uludağ'ın bu eleştirileri için bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, I, 183-185.

⁵⁶ Ümit Hassan, “İbn Haldun Mukaddime'si Metninin Yaygınlık Kazanması Üzerine Notlar”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXVIII, sy. 3-4 (1973), s.126.

⁵⁷ Z. Fahri Fındıkoğlu, *İçtimaiyat II Metodoloji Nazariyeleri*, Fakülteler Matbuası, İstanbul 1961, s. 128.

Ugan'ın Farabi sosyolojisiyle *Mukaddime*'yi karşılaştırdığına değinerek sosyoloji ilmini müstakil hale getirenin İbn Haldun olduğu yönündeki tespitini aktarmaktadır. Mütercimim mukayeseye yatkın zihniyet yapısı da temas edilen bir başka husustur.⁵⁸ Ayrıca Fındıkoğlu, Ugan'ı övücü nitelikte olan şu sözleri sarf etmiştir: “Mütercim sadece bir çevirici değil aynı zamanda mütefekkirlerin sistemini sosyoloji tarihi, sosyolojik metotlar sahası içine yerleştirmesini, kıymetlendirmesini, gereken yerleri şerh etmesini bilen bir fikir adamı olduğuna göre kendisini zamanımızın Türk İbn Haldun'cuları arasında saymakta hiçbir mahzur yoktur.”⁵⁹

Ugan çevirisinin Uludağ çevirisine nispetle daha akıcı ve düzgün bir üslupla yazılmış olması, bazı araştırmacıların Ugan'ı tercih etmelerine yol açmış gözükmektedir.⁶⁰

Yukarıdaki tespitlerden yola çıkarak, Ugan'ın *Mukaddime* tercümesinin değerini birkaç başlık altında toplamak mümkündür. İlk olarak bu çeviri, Cumhuriyet'in erken dönemlerinde ciddi bir boşluğu doldurarak önemli bir ihtiyacı karşılamıştır. Ayrıca Ugan'ın ilave ettiği notlar sayesinde, eser daha anlaşılır hale gelmiştir. Ugan tercümesi her ne kadar eleştirilse de kendisinden sonraki araştırmalar için yol gösterici olmuş ve ondan geniş ölçüde istifade edilmiştir. Tercüme, günümüzde bazı çalışmalarda halen tercih edilip kullanılmaktadır.

B. Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*

Belâzürî, Ahmed b. Yahya, *Fütûhu'l-büldân*, çev. Zakir Kadiri Ugan, I-II, Maarif Basımevi, İstanbul 1955-1956.⁶¹

⁵⁸ Fındıkoğlu, s. 128-129.

⁵⁹ Fındıkoğlu, s. 127.

⁶⁰ Çağlar Karaca, İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinde Toplumun Yasalarını Keşfeden Bir Düşünce Etkinliği Olarak Tarih (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. VIII.

⁶¹ Ugan sonrasındaki çeviri:

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-büldân*, çev. Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987 (Yeni Basımı: *Fütûhu'l-büldân Ülkelerin Fetihleri*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013).

3./9. asırda yaşayan en büyük tarihçilerden birisi olan Belâzürî'nin (ö. 279/982) *Fütûhu'l-büldân*'ı İslâm fetihleri hakkında yazılmış en önemli kaynaklardan ve günümüze ulaşmış en eski eserlerden biri olması bakımından oldukça kıymetlidir. Mesûdî'nin (ö. 345/956) *Fütûhu'l-büldân* için “ülkelerin fetihleri konusunda ondan daha güzelini bilmiyoruz” demesi, eserin kıymetinin kendi zamanına yakın devirlerde de bilindiğine dair ipucu vermektedir.⁶² Belâzürî kendisinden önce İslâm fetihleriyle ilgili yazmış ve eserlerinin çoğu günümüze intikal etmemiş Ebû Huzeyfe İshak b. Bişr (ö. 206/821), el-Vâkidî (ö. 207/822), Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 210/825) ve Ali b. Muhammed el-Medâinî (ö. 225/840) gibi tarihçilerden geniş ölçüde faydalanmıştır.⁶³ Ayrıca o, Yâkut el-Hamevî gibi sonraki müelliflere de kaynaklık etmiştir.⁶⁴ *Fütûhu'l-büldân*, şehirlerin fethinden bahsetmesinin yanı sıra Basra, Kufe gibi yeni kurulan şehirlerden, bunların coğrafi yapılarından ve Arap kabilelerinin çeşitli bölgelere yerleşmelerinden bahsederek medeniyet tarihi gibi alanlara dair de önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca, mahalli divanlardaki kayıtların Rumca ve Pehlevince yerine Arapça tutulması, kâğıdın İslâm dünyasında kullanılması, haraç topraklarının durumu, Hz. Ömer'in divan teşkilatı, mühür, para ve yazı gibi, siyasi ve askeri gelişmeler dışındaki devlet teşkilatı, ekonomik, sosyal ve kültürel konular hakkında da çeşitli bilgiler vermesi önemini arttıran unsurlardandır.⁶⁵

Bu kıymetli eser Latince, İngilizce, Almanca, Farsça gibi dillere çevrilmiştir. Dilimize ise 1955 yılında Maarif Vekâleti vasıtasıyla Şark İslam Klasikleri serisi içerisinde Ugan tarafından çevrilmiştir. Ugan'dan yaklaşık çeyrek yüzyıl sonra bu eseri tekrar tercüme eden Prof. Dr. Mustafa Fayda da tercümesini meydana getirirken Ugan tercümesinden faydalanmıştır. Bu kıymetli eser tıpkı *Mukaddime* gibi uzun bir süre araştırmacılara kaynaklık etmiş, büyük bir boşluğu doldurmuştur. Ugan, tercümesini meydana getirirken açıklayıcı notlarıyla okuyucuya yol göstermeye, eseri daha anlaşılır kılmaya gayret göstermiştir. Eserin içerisinde sayıca çok fazla olmayan dipnotlar haricinde eserin sonuna yaklaşık 20 sayfalık bir açıklama ekleyerek rivayet ilmine dayanılarak ortaya konulmuş bu

⁶² Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân Ülkelerin Fetihleri*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013, XVII (Mütercimim önsözü).

⁶³ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, çev. Mustafa Fayda, s. XVIII (Mütercimim önsözü).

⁶⁴ Mustafa Fayda, “Fütûhu'l-büldân”, *DİA*, XIII, 258-259.

⁶⁵ Fayda, “Fütûhu'l-büldân”, *DİA*, XIII, 258.

eserin daha iyi anlaşılması için rivayet ilmini ayrıntılı olarak ve çeşitli milletlerdeki önemini açıklayan bir yazı yazmıştır. Aynı zamanda başka bazı konular hakkında da bilgiler vermiştir. Bir de Kur'ân-ı Kerim'deki tertiple eski kavimlerin hayatı ile ilgili olan ayetlerin hangi sure ve ayetlerde nakledilmiş olduğunu rakamlarla gösterdiği bir tablo ilave etmiştir.⁶⁶

Mustafa Fayda, Ugan hakkında şunları söylemiştir:

“Çok değerli tercüme çalışmaları yapmış ve bunların pek çoğu henüz yayımlanmamış bulunan merhum Z. K. Ugan'ın Fütûhu'l-büldân tercümesinde bazı yanlışlıklar yapılmıştır. Ayrıca eserin daktilo edilmesi sırasında ve matbaa tasahihleri esnasında başta özel isimler olmak üzere, birçok kelime yanlış olarak tespit edilip basılmış; bazı şeyler karışmış ve atlanmıştır. Biz tercümemizi yaparken, merhum Ugan'ın tercümesinden istifade ettik; metnin daha iyi anlaşılmasında ondan yararlandık. Ancak yapılmış olan bazı yanlışlar, Hz. Ömer üzerine çalıştığım 1974 yılından beri, bu eserin yeniden tercüme edilmesine beni zorlamıştır. Bu yanlışlardan yalnızca bir tane örnek vermek uygun olacaktır:

“Ömer bin Hattab, Sevâd topraklarının onda birine (öşürüne) el koyduğu (devletleştirdiği) vakit, ben toprağımın onda yedisini elimde muhafaza edebilmiştim; toprağımın onda üçü elimden çıkmıştı...” (Fütûhu'l-büldân, 11.56, Zakir Kadiri Ugan tercümesi)

Yanlış yapılan tercümenin doğrusu şöyledir: Paragraf, 689:

“Ömer b. El-Hattab, es-Sevâd'daki on çeşit toprağı devlete mal etti; ben (râvi) bu on çeşit topraktan yedisini hatırlıyorum, üçünü unuttum...”⁶⁷

Görüldüğü gibi, Ugan'ın *Mukaddime* çevirisine benzer şekilde *Fütûhu'l-büldân* çevirisindeki bazı tasarrufları da eleştiriye uğramıştır.

C. Taberî, Târihü'l-ümem ve'l-mülûk

Taberî 290/903 yılında yazmaya başlayıp 303/915-16 yılında bitirdiği ve kendisinin “ebü'l-müerrihîn, şeyhü'l-müerrihîn” gibi unvanları almasını sağlayan, aynı zamanda günümüze ulaşan ikinci kitabı olması bakımından da ayrı bir

⁶⁶ bk. Belâzuri, *Fütûhü'l-büldân*, çev. Zâkir Kadiri Ugan, Maarif Basımevi, İstanbul 1956, II, 404-407.

⁶⁷ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, çev. Mustafa Fayda, s. XX.

öneme sahip olan bu eserinde Hz. Âdem ile başlayıp 22 Zilhicce 302/ 8 Temmuz 915 tarihine kadar meydana gelmiş olayları anlatır. Bu kıymetli eseri meydana getirirken istisnai durumlar haricinde kendi görüşlerini söylememiş, ancak isnad zincirine ehemmiyet göstermiştir. Siyerle alakalı kısma ise Hz. Peygamber'in doğumuyla başlayıp, nesepleri hakkında bilgi de vererek çeşitli olayları anlatmıştır. Her yılın sonunda o yıl vefat eden önemli kişileri kaydetmesi de önemli bir husustur. Eserini meydana getirirken çeşitli kaynaklara müracaat eden Taberî, hemen hemen her bölümde farklı kaynak kullanır. Mesela siyerde İbn İshak, Urve b. Zübeyr, Şurahbil b. Sa'd, Âsım b. Ömer, İbn Sa'd gibi müelliflerin kitaplarından istifade ederken Hulafâ-yı Râşidîn dönemi ridde olayları ve fütûhata dair haberlerde Seyf b. Ömer'in rivayetlerine ağırlık vermiştir. Bu da eserin kıymetini artıran unsurlardandır.⁶⁸

Aynı zamanda İbn Miskeveyh, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzi, İzzeddin İbnü'l-Esîr, İbn Haldûn gibi kıymetli tarihçiler eserlerinde mezkur eseri esas almışlardır.⁶⁹

Bu eserin kıymeti, geniş ve zengin tarih malzemesi içermesinden gelmekle birlikte, hicretin ilk üç asrındaki tarih ve siyer âlimlerinin zamanımıza ulaşmayan eserlerini günümüze taşımasıyla artmaktadır. Bu eser kendinden sonraki ve günümüzdeki tarih çalışmaları için çok değerli bir kaynak niteliğindedir.⁷⁰

Bu kıymetli eser kısa zamanda fark edilmiş ve müellifinin vefatından yaklaşık kırk yıl kadar sonra Ebû Ali Bel'amî tarafından Farsça'ya tercüme edilmiştir. Bu tarihten sonra çeşitli dillere çevrilmeye devam edilmiştir. Daha sonra Arapça, Fransızca, Batı Türkçesi'ne ve Doğu Türkçesi'ne çevrilmiştir.⁷¹

Ne zaman Türkçeye çevrildiği tartışma konusu olan Taberî tarihinin Fatih Sultan Mehmed zamanında da Türkçeye çevrildiği bilinmektedir. Bu çeviri yukarıda zikredilen Farsça tercümeden yapılmıştır. Çalışmayı yapan Hüseyin b.

⁶⁸ Mustafa Fayda, "Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk", *DİA*, XL, 92-94; a.mlf., "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *DİA*, XXXIX, 314-318.

⁶⁹ Fayda, "Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk", *DİA*, XL, s. 92-93.

⁷⁰ Fayda, "Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk", *DİA*, XL, s. 93.

⁷¹ A.g.m.

Sultan Ahmed'in tercümesine 881/1477 yılında başlaması dışında mütercim hakkında başka bir bilgi bulunmamaktadır.⁷²

Diğer yandan İstanbul'da 1292/1875-1876, 1327-1328/1909-1911 tarihlerinde Taberî tarihinin Türkçe bir çevirisi *Târih-i Taberî-i Kebîr Tercümesi* adıyla neşredilmiş ve bu tercüme daha sonra M. Faruk Görtunca tarafından Latin harfleriyle hazırlanmıştır. Ancak birbirinin aynı olan bu tercümelerin mütercimleri belirtilmemiştir.⁷³

Kanuni döneminde tarih yazıcılarından Matrakçı Nasuh'un, *Mecmau't-tevarih*'i hem *Tarihu'l-ümem ve'l-mülük*'un tercümesi hem de Matrakçı'nın yaptığı ilavelerle yeni bir hüviyet kazanmış ve böylece başlangıçtan kendi zamanına kadar yani 958/1551 yılına kadar süren umumi bir tarih kitabı olmuştur.⁷⁴

Osmanlılar devrinde Bel'amî'nin Farsça çevirisinden Türkçe'ye tercüme edilen Taberî tarihinin metninde birçok bilgi eksik olduğu için Cumhuriyet devrinde tekrar Zakir Kadiri Ugan ve Ahmet Temir tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁷⁵ Mustafa Fayda'nın söylediği üzere bu tercümenin tamamı Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ndedir. Baştan 22/643 yılına kadarki hadiselerle dair kısmı Maarif Vekâleti'nin emriyle yapılmış olan Şark-İslâm Klasikleri serisinde *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi* adıyla yayımlanmıştır.⁷⁶ Bu üç cildi 1950-1958 yılları arasında çıkan tercümenin devamı gelmemiş ve bu tercüme de ideal ölçülerde olamamıştır.⁷⁷

D. Mesûdî, Mürûcü'z-zehab

Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mesudi el-Hüzeli'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 280/893 yılı dolaylarında Bağdad'da doğ-

⁷² Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Matrakçı Nasûh*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963, s. 24-25.

⁷³ Fayda, "Târihu'l Ümem ve'l Mülük", *DİA*, XL, 93-94.

⁷⁴ Yurdaydın, *Matrakçı Nasûh*, s. 27; a.mlf., "Matrakçı Nasuh", *DİA*, XXVIII, 143-145.

⁷⁵ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 55-56.

⁷⁶ Fayda, "Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük", *DİA*, XL, 93-94.

⁷⁷ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*, s. 56.

muştur. Mesûdî'nin hayatı hakkında bilgiler kitaplarında bulunan notlara dayanmaktadır. Mesûdî Bağdad'da iyi bir eğitim aldıktan sonra 300/912 yılında ilmini arttırmak için Mağrib ve Endülüs dışında uzun yolculuklar yapmıştır. 332/943 yılında Fustat'ta bulunduğu sırada *Mürûcü'z-zeheb* adlı eserini telif etmiştir. Daha sonra Dımaşk ve Antakya'ya gidip İskenderiye ve Yukarı Mısır'da gezerek 336/947'da tekrar Fustat'a dönmüş 345/956 yılında burada vefat etmiştir.⁷⁸

Mesûdî, İslam tarihçisi olmasının ötesinde bir dünya tarihçisi ve seyahatleri esnasında gezdiği topraklar hakkında önemli bilgiler zikrettiği için aynı zamanda coğrafyacıdır. Mesûdî'nin *Mürûcü'z-zeheb*'i coğrafi ve tarihi kaynak niteliğinde olup coğrafya ile ilgili bilgiler eserin birinci cildinde ve ikinci cildinin baş kısımlarında bulunmaktadır. Bundan sonraki bölümler 300/912 yılına kadarki İslam tarihinden söz etmektedir.⁷⁹ Birçok baskısı yapılan eserin bir kısmını Aloys Sprenger İngilizce'ye çevirmiş, tamamını ise Barbier de Meynard - ilk üç cildi Pavet de Courteille ile beraber olmak üzere- Fransızca çevirisiyle birlikte neşretmiştir.⁸⁰ Aynı zamanda Farsçaya da çevrilen eserin Türkler hakkındaki kısımları Ramazan Şeşen tarafından *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler* adlı esere ilave edilmiştir.⁸¹

Zakir Kadiri *Mürûcü'z-zeheb*'i Türk Tarih Kurumu'nun emriyle Türkçeye tercüme etmiş ve fakat bu tercüme yayımlanmamıştır. Halen TTK'nın Ankara'daki kütüphanesinde muhafaza edilen tercümeyi yerinde inceleme fırsatımız oldu. Burada aldığımız notları, henüz neşredilmemiş olan tercümeyi ana hatlarıyla tanıtmak üzere sunmak istiyoruz. TTK Kütüphanesi Ter/50a, Ter/50b, Ter/50c ve Ter/50ç numaralarında kayıtlı bulunan tercüme üç klasör içinde dokuz cilttir. Dokuzuncu cildin sonuna mütercim tarafından şu not düşülmüştür: "Eserin tercümesi 1946'da Temmuz'un 27'sinde Etlik bağlarında

⁷⁸ Casim Avcı, "Ali b. Hüseyin Mes'ûdî", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 353; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*, s. 60.

⁷⁹ Murat Ağarı, *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Çağracyacılar: Doğuşu Gelişimi ve Temsilcileri*, Kitabevi, İstanbul 2002, s. 314-315.

⁸⁰ Avcı, "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin", *DİA*, 2004, XXIX 353-354; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*, s. 60-61.

⁸¹ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara 1985, s. 42-56.

aşağı kapı yazısında 9 numaralı evde ikmal edilmiştir.” Tercümenin başında ise şöyle yazmaktadır: “Eser Köprülü el yazması ve Dârü'l-reca basması nüshaları ile karşılaştırılarak Zakir Kadiri Ugan tarafından Paris basmasından tercüme ve elden geldiği kadar tashih edilmiştir.”

Yukarıdaki kayıtlardan anlaşıldığına göre Ugan, *Mürûcü'z-zeheb*'in Arapça yapılan Paris neşrini esas almış, ancak bu neşirdeki çeşitli hataları başka bir neşirle ve eserin el yazmasıyla karşılaştırarak düzeltmiştir. Eserin 9 ciltlik tercümesi toplamda yaklaşık 1.800 daktilo sayfasından oluşmaktadır.⁸² Ayrıca her cildin sonunda, bir kısmı mütercime ait olmak üzere çeşitli notlar ve tashihlere ayrılmış bir bölüm bulunmaktadır. Zakir Kadiri, daktilo sayfalarının üzerinde dolma kalemle bazı düzeltmeler yapmış, muhtemelen daktiloda yazamadığı için parantez içinde boş bıraktığı kısımlara da Arapça ibareleri kendi el yazısıyla eklemiştir. Bazı parantez içleri ise eklenme yapılmayıp boş kalmıştır. Daktilo sayfaları üzerinde yaptığı düzeltmelerin bir kısmı yazım yanlışlarıyla, bir kısmı okuma hatalarıyla, bir kısmı da kelime tercihlerinin değiştirilmesiyle alakalıdır. Mesela birinci cildin 114. sayfasında “bab” kelimesinin üstü çizilerek “bölüm” yazılmıştır.

İslam tarihi sahasının klasiklerinden olan *Mürûcü'z-zeheb*'in Ugan tarafından yapılmış olan çevirisi bilindiği kadarıyla bu eserin Türkçe'deki ilk tercümesidir. Üslup ve metot itibariyle yukarıda incelenen İbn Haldun ve Taberî tercümelerinden çok farklı değildir. Her cildin sonunda bulunan notlar ve tashihler bölümündeki maddelerin çoğunluğu eserin Arapça neşrinde bulunmakla birlikte az bir kısmı Ugan tarafından yazılmıştır. Bu notlarda o yalnızca bir mütercim değil metni başka metinlerle mukayese ederek gerektiğinde düzeltme ve açıklayıcı bilgi sunan aktif bir araştırmacı görünümündedir.

Ahsen Batur tarafından *Mürûcü'z-zeheb*'in *Altın Bozkırlar* ismiyle yapılmış 2004 çevirisinde⁸³ Zakir Kadiri'nin tercümesine herhangi bir atıf bulunmaması

⁸² I. Cilt 220+9, II. Cilt 281+2, III. Cilt 186+4, IV. Cilt 194+5, V. Cilt 266+3, VI. Cilt 227+6, VII. Cilt 184+4, VIII. Cilt 175+4, IX. Cilt 30 sayfadan oluşmaktadır.

⁸³ Mesudî, *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004.

muhtemelen yayımlanmayı bekleyen bu çevirinin görülmediğini akla getirmektedir.

E. İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-târih

555/1160 yılında Cizre'de doğan İbnü'l-Esîr Musul ve Bağdad'da çeşitli âlimlerden hadis, tarih, dil ve edebiyat dersleri almıştır. 578/1182 yılından itibaren tarihle ilgilenmiş ve bu tarihten sonra da ilim yolculuklarına devam etmiştir. Dımaşk, Halep ve Kudüs'e giderek sefaret görevini icra etmekle birlikte birçok fakih, kurra, muhaddis ve nahivciden ilim öğrenmiştir. Selahaddin Eyyubî'nin Antakya Prinkepliği topraklarını fethetmek için yaptığı seferde askerinin yanına tarihçi olarak katılmıştır. Kitap mütalaa ve telif etmekle meşgul olan İbnü'l-Esîr 630/1233 yılında Musul'da vefat etmiştir. Tarihçiliğinin yanında hadiste hafızlık derecesine ulaşmış, hadis usulü, siyer, ensab, edebiyat ve eyyamü'l-arab'da da önemli bir dereceye sahiptir.⁸⁴

En önemli eseri olan *el-Kâmil fi't-târih* dünyanın yaratılışından 628/1231 yılına kadarki olayları içeren umumi bir tarih kitabıdır ve müellifine ortaçağın en önemli tarihçilerinden biri olma vasfını kazandırmıştır. Paris'te (1851-1876) ve Kahire'de (1302 ve 1348 iki baskı) baskıları yapılan eserin 1965-1966'da Beyrut'ta yeni baskıları yapılmış ve bu baskıdan Türkçeye 1985-1987⁸⁵ yılları arasında çevrilmiştir.⁸⁶

⁸⁴ Abdulkerim Özeydın, "İbnü'l-Esîr", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, s. 26; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*, s. 138.

⁸⁵ Ramazan Şeşen çeviri tarihi olarak 1988-1991 yıllarını vermiştir. Ancak bu tarih yanlıştır. Ahmet Ağırakça ve Bahar Yayınevi'ne sorularak doğru olan tarihin 1985-1987 olduğu tespit edilmiştir.

⁸⁶ Özeydın, "İbnü'l-Esîr", *DİA*, XXI s. 27; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*, s. 138-139. Eser 1985-1987 arasında Mertol Tulum'un redaktörlüğünde bazı ciltleri ortak bazı ciltleri ise ayrı ayrı mütercimler tarafından olmak üzere Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özeydın, M. Beşir Eryarsoy, Yunus Apaydın, Zülfikar Tüccar ve Abdullah Köse isimli mütercimler tarafından Türkçeye tercüme edilmiş, 12 cilt halinde Bahar Yayınları tarafından yayınlanmıştır. Orada Zakir Kadiri'nin çevirisine atıf yapılmamış olmasından, yayınlanmayı bekleyen bu tercümenin görülmediği anlaşılmaktadır.

el-Kâmil fi't-târih yukarıdaki çeviriden çok önce Zakir Kadiri tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş, ancak yayımlanmamıştır. Toplam 11 cilt olmakla birlikte birinci cildi eksik olduğu için 10 cilt olarak TTK Kütüphanesi'nde "Ter/26 a-h" kayıt numarasıyla muhafaza edilen tercüme toplam 5.308 daktilo sayfasından ve her cildin sonunda çeşitli uzunluklardaki tashih ve notlardan oluşmaktadır.⁸⁷ Ciltlerin başında şöyle yazmaktadır:

"el-Kâmil fi El-Tarih (Tarihe dair mükemmel eser) adlı kitabın tercümesidir. Bu cilt Leiden beldesinde 'Brill Basımevi'nde 1864 miladi yılında Carolus Tornberg'in himmetiyle basılmış nüshadan Zakir Kadiri Ugan tarafından tercüme edilmiştir. Tercüme esnasında tabında görülmüş hatalar mütercim tarafından tashih edilmiş ve anlaşılması kolay olsun için not halinde bazı ilaveler yapılmıştır."

Görüldüğü gibi Ugan yalnızca tercüme yapmakla kalmayıp orijinal Arapça neşirde gördüğü hataları da düzeltme yoluna gitmiştir. Mesela 11. cilde düştüğü 42. notta şöyle demektedir: "Bu şiir pek fahiş yanlışlıklarla dolu olarak basılmıştır. Doğrulamak için çok emek sarf ettik..." 6. ciltteki notlarında da kitapta geçen yer adları ve kabileler hakkında açıklamalar yapmıştır. Ayrıca diğer çevirilerinde olduğu gibi burada da daktilo sayfalarındaki bazı yanlışları el yazısıyla düzelttiği görülmektedir.

Ugan, muhtemelen dönemindeki akim rüzgârların etkisiyle, tercümesinde Arapça kelimeler kullanmaktan mümkün mertebe kaçınmış ve dilini sadeleştirmek için özel bir çaba göstermiştir. Öyle ki eserde "Allah" yerine "Tanrı" sözcüğü tercih edilmiştir. Daktilo sayfaları üzerindeki düzeltmelerin bir kısmında "setrederek" kelimesinin üstü çizilerek "göstermeden" yazılmış, "kabilelerinden" in üstü çizilmiş ve "urugundan" yazılmıştır.

Ugan'ın, kendi döneminin şartları altında *el-Kâmil* gibi mühim ve hacimli bir eseri çevirmesi takdire şayandır. Ne var ki bu mühim tercüme halen gün

---

⁸⁷ Yapılan araştırma neticesinde tercümenin birinci cildi bulunamamış, kütüphane görevlileri bu cildin mevcut olmadığını, kayıtlara da girmediğini söylemişlerdir (7 Mayıs 2015). Birinci cildin diğer ciltler göz önüne alınarak 500 sayfa civarında olduğu tahmin edilir ve bu rakama 11 cildin "notlar ve tashihler" kısmı da eklenirse, tercüme çalışmasının toplam yaklaşık 6.000 sayfadan oluştuğu söylenebilir.

yüzüne çıkmamış olup Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nin tozlu raflarında beklemektedir.

F. Makdisî, *er-Ravzateyn*

599/1203 yılında Dımaşk'ta doğan Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî sol kaşının üzerindeki büyük beni dolayısıyla “benli” manasına gelen Ebû Şâme lakabıyla bilinmektedir. Kahire’de bir sene ilim okumasının dışında Dımaşk'ta kalarak ilim öğrenmek ve çeşitli ilim dallarında eser yazmakla meşgul olmuştur. Ayrıca burada Rükniyye ve Eşrefiyye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Kendisinin cinayetle suçlanıp halk tarafından öldürüldüğü söylense de bu temelsiz bir iddia olarak kabul edilmiştir. Daha kabul gören görüşe göre ölümüne şu olay sebep olmuştur: Makdisî bir mesele hakkında ileri sürdüğü bir görüş dolayısıyla evine gelen iki kişi tarafından dövülmüş olmasına rağmen o bunlardan şikâyetçi olmamış ve işini Allah’a havale ettiğini söylemiştir. Bu olaydan üç ay sonra 665/1268 yılında vefat etmiştir. Eserleri arasında önemlilerinden olan *Kitabü’r-Ravzateyn fi ahbâri’d-devleteyn* haclı seferleri ile ilgili kıymetli kaynaklardan biridir. Eser Nureddin Mahmud Zengî (1146-1174) ve Selahaddin Eyyubî (1169-1193) dönemlerini anlatmakla birlikte diğer bazı Zengî ve Eyyubî hanedanları ve Selçuklular hakkında bilgi içermektedir. İki cilt halinde yazılan eser, İbnü'l-Kalânîsî, İmâdeddin el-Kâtib, İbn Şeddad, İbnü'l-Esir ve İbn Ebî Tayy gibi müelliflerin eserlerinden alıntılar içermektedir.⁸⁸

Makrîzî'nin bu önemli eseri Zakir Kadiri tarafından Türkçeye çevrilmiş olup halen TTK Kütüphanesi'nde Ter/52-1,b ve Ter/52-2,b kayıt numaralarıyla muhafaza edilmektedir. Toplam 1327 sayfa tutan iki cilt halindeki tercüme Ugan tarafından 19 sayfalık bir önsöz yazılmıştır. Bu önsözün hemen öncesindeki açılış sayfasında şunlar yazmaktadır:

“Üstat Şihabüddin Ebu Muhammed Abdurrahman bin İsmail İbn İbrahim Makdisî'nin *er-Ravzateyn fi ehbarid devleteyn: 2 devletin tarihine dair 2 bahçe adlı eserin tercümesidir.*

C. I.

⁸⁸ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*, s. 147; Tayyar Altıkulaç, “Ebû Şâme el-Makdisî”, *DİA*, X, s. 233-234.

Eser Kahire’de 1287 hicride Nil Basımevi’nde basılmış nüshasından Zakir Kadiri Ugan tarafından tercüme edilmiştir.

Tercümesi Etlik bağlarında aşağıkuyu yazasındaki 9 numaralı evde 1947 yılı Nisan 17sinde ikmal edildi.”

Yukarıdaki kayıttaki tercümenin bitiş tarihi olarak 17 Nisan gösterilmekle birlikte önsözün hemen altında 2 Kasım 1947 tarihi verilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla tercümenin tamamlanmasıyla önsözün yazılması arasında yedi aylık bir zaman geçmiştir. Ugan’ın yazdığı önsöz eserin yazarı hakkında bilgi vermenin yanı sıra muhtevasını da tasvir etmektedir. Mesela Makdisî isminin doğru telaffuzu, eserin kaynakları, Türkler’in İslam müdafaasına katkıları ve Eyyubî ailesinin menşei ele alınan konulardandır. Burada çeşitli delillerden hareketle Selahaddin Eyyubî’nin Kürt değil Türk olduğu düşüncesinin savunulması dikkat çekmektedir. Ugan ayrıca eserin tercümesiyle ilgili de bazı noktalara dikkat çekmiştir. İlk olarak eserin tercümesinin zor olduğunu, çünkü edebiyatın hemen her türünde sanatlar içeren şiirlerin eserde bulunduğunu, ayrıca sayfalarca süren methiye tarzında şiirlerin de geçtiğini belirtmiştir. Eserde çok sayıda yanlışlık bulunduğunu söyleyen Ugan, Ankara’da mukayese edebileceği nüsha bulunmamasından da yakınmıştır. Bu mazeretlerden sonra mütercim şöyle demiştir: “Bunlardan dolayı akademik bir tercüme yaptığımı iddia edemem. Fakat her halde tarih ile ilgili olan cihetleri ve vakaları doğru olarak anlatmaya çalıştım.”

Ugan’ın, yaptığı tercüme gibi mütevazı bir tarzda sunmasına rağmen böylesine zor bir eseri yine de okunabilir şekilde çevirdiği söylenebilir. Bilindiği kadarıyla, bu çalışma dışında *Kitabü’r-Ravzateyn*’in Türkçe çevirisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla önsöz dahi yazılmış olan bu çevirinin yayımlanmasının İslam Tarihi araştırmacıları için eserden istifadeyi kolaylaştıracağı öngörülebilir.

G. Makrîzî, Kitabü’s-Sülûk

766/1365 yılında Kahire’de doğan Ebû Muhammed (Ebü’l-Abbâs) Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir b. Muhammed el-Makrîzî’nin ailesi bugünkü Lübnan’ın Ba’lebek ilinin Makârize mahallesinden Kahire’ye göç ettikleri için el-Makrîzî nisbesini almışlardır. Anne ve baba tarafından ilim ile meşgul olan bir aileye mensup olan Makrîzî fıkıh, hadis, kıraat, dil, nahiv, edebiyat

ve tarihte altı yüzden fazla hocadan ders almıştır. Makrîzî'nin hocaları arasında Zeyneddin el-İrâkî, Sirâc el-Bülkînî, İbn Haldun başta gelmektedir. *Dürrü'l-ukûdi'l-feride* adlı kitabında İbn Haldun'un biyografisini ele alan Makrîzî, İbn Haldun'a olan sevgisini dile getirdikten sonra *el-İber'e* duyduğu hayranlığı kaydederek *Mukaddime*'yi eşi bulunmayan bir pırlanta olarak nitelemiştir. Makrîzî Divân-ı İnşa'da muvakkitlik, vaizlik, müderrislik ve muhtesiplik yaptıktan sonra ilme yönelmiş ve Kahire'de telif ve tedris ile meşgul olmuştur. 845/1441 tarihinde Kahire'de vefat eden Makrîzî Ortaçağ İslam dünyasında yetmiş büyük tarihçilerdendir. Siyasî, kültürel, iktisadî ve sosyal tarihle ilgilenmiştir. Aynı zamanda Mısır tarihi sahasında en büyük tarihçidir ve Mısır'ın İslâmî dönemine dair eserleri kaynak olarak kullanılmaktadır. Otuzdan fazla olduğu kaydedilen eserleri arasından *Kitabü's-Sülûk*, (*es-Sülûk fî mârifeti düvelü'l-mülûk*) 567/1171 yılından 845/1441'e kadarki Mısır tarihinden bahseder. Kültür ile iktisat tarihine ve aynı zamanda kronolojiye dair önemli bilgiler içermektedir. Quatremère 1835-1845'te iki ciltlik kısmını yayınlarken M. Mustafa Ziyade eserin birinci cildini 1934'te, ikinci cildini ise 1958'de edisyon kritikli neşretmiştir. Said Abdülfettah Âşûr 1970-1973'te üçüncü ve dördüncü ciltleri neşretmiştir.⁸⁹

Zakir Kadiri'nin önemli tercümelerinden olan *Kitabü's-Sülûk* çevirisi TTK Kütüphanesi'nde Ter/61 a-e numarada kayıtlı olup her biri ikişer bölümden oluşan iki cilt halinde muhafaza edilmektedir. Toplam 1. 217 daktilo sayfasının yanı sıra 547 sayfa açıklama notu içeren tercümenin ilk sayfasında şöyle yazmaktadır:

“Takiyyuddîn Ahmet b. Ali Makrîzî'nin Kitabü's Sülûk li marifeti duval el-mulûk (Hükümdarların Devletlerini öğrenmek yoluna giriş) adlı eserinin tercümesidir.

I inci cüz, 1 inci bölüm

Eser Mısır Üniversitesi Edebiyat Fakültesi müderrislerinden Doktor Muhammed Mustafa Ziyade'nin tashihi ile Mısır devleti telif ve tercüme dai-

⁸⁹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*, s. 208-210; Eymen Fuâd es-Seyyid, “Makrîzî”, *DİA*, XXVII, 448-450.

resi tarafından basılmıştır. Mezkûr doktor tarafından esere haşiyeler yazılmış ve önemli tashihler yapılmıştır. Eser Zakir Kadiri-Ugan tarafından türkçeye çevrilmiştir.”

Şunu belirtmek gerekir ki her cildin sonunda bulunan notların büyük çoğunluğu eserin Arapça nâşiri olan Mustafa Ziyade’ye aittir. Ugan’a ait notlar ise paragrafların sonunda noktadan sonra “Mütercim” denilerek belirtilmiştir. Mesela Makrîzî’nin metninin içinde geçen “Hilkate dair bize erişen haberlere göre Türkler galebe çalarak hiçbir vakit memleketlere sahip olmamışlardır.” (s. 28) cümlesine dipnot düşen Ugan şöyle yazmıştır: “Müellife erişen bu haber tamamıyla yanlıştır. Türkler peygamberin zuhurundan önce de, ondan sonra da en çok memleketler fetheden fatih bir millettir. Mütercim”. Görüldüğü gibi Ugan, Makrîzî’nin Türkler hakkındaki hatalı tespitini düzeltme ihtiyacı duymuştur. Şu var ki, Ugan’a ait notlar sayfalar ilerledikçe azalmıştır. Öte yandan daktilo sayfaları üzerinde tercümenin içinde dolma kalemle yapılmış düzeltmelere de rastlanmaktadır.

Birinci cildin dokuzuncu notunda, İslam tarihi kaynaklarından bahsedilirken Ugan’ın şöyle dediği görülür: “İbn el-Esîr’in *el-Kâmil*’i ve Mesûdî’nin *Mürûcû’z-zehab*’i tamamıyla ve Taberî’nin mezkûr tarihinin Türk tarihi ile ilişkili olan kısımları Türk Tarih Kurumu’nun emri ile tarafımdan türkçeye çevrilmiştir. Mütercim”. Ugan burada açıkça tercümelemleri Türk Tarih Kurumu’nun emriyle yaptığından bahsetmekte ve Makrîzî tercümesini İbnü’l Esîr, Mesûdî ve Taberî tercümelerinden sonra yaptığı anlaşılmaktadır. Yukarıda geçtiği gibi *Kitabü’s-Sülûk*’ün Arapça neşri uzun yıllar sürmüş, bu yüzden Ugan eserin kendi döneminde mevcut olan kadarını tercüme edebilmiştir. Dolayısıyla onun çevirisinin, eserin günümüzdeki şeklinin tamamını kapsamıyor olması muhtemeldir. Tercüme yöntemi ve üslubu bakımından *Kitabü’s-Sülûk*’ün Ugan’a ait diğer çevirilerden farkı bulunmamaktadır.

H. Ahmed Emin; Fecrû’l-İslâm, Duha’l-İslâm

1886 yılında Kahire’de doğan Ahmed Emin’in ilköğrenimini yanında yaptığı babası, onun düşünce ve kültür hayatının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. İlkokuldan sonra Ezher Üniversitesi’ne oradan mezun olduktan sonra da Medresetü’l-kazâi’ş-şer’î’ye girip buradan da mezun oldu. Çeşitli yerlerde öğ-

retmenlik ve hâkimlik yaptıktan sonra 1936'da Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyeliği yaparak 1936'da bu üniversitenin dekanı oldu. Burada bazı müsteşriklerin ve Batılı tarzı benimsemiş kişilerin düşüncelerini benimsedi. Arkadaşları Taha Hüseyin ve Abdülhamîd el-Abbadî ile İslam düşünce hayatını hakkında çalışmalar yapmaya başladılar. Nitekim *Fecrü'l-İslâm* serisi bu çalışmanın semeresidir. 1947'de Arap Birliği Kültür İşleri Müdürlüğü'ne tayin edilen Ahmed Emin ömrünün sonuna kadar bu işte kalmış ve 1954 yılında vefat etmiştir. İslam kültür ve tarihi alanında önemli kişilerden biri olan Ahmed Emin çok sayıda kıymetli eser kaleme almıştır. Bunlardan *Fecrü'l-İslâm*, *Duha'l-İslâm* ve *Zuhrü'l-İslâm* sekiz ciltten oluşmakta ve başlangıcından IV./X. yüzyıla kadar İslam medeniyeti ve kültürü hakkında mühim bilgiler içermektedir. Bu eser Abbas Halil İkdâm tarafından *Pertev-i İslam* adıyla 1930 yılında Farsça'ya, Ahmet Serdaroğlu tarafından da *Fecrü'l-İslâm* adıyla 1976 yılında Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁹⁰

Zakir Kadiri yukarıdaki üç eserden *Fecrü'l-İslâm* ve *Duha'l-İslâm*'ı tercüme etmiş, ancak TTK Kütüphanesi'nde Ter/58 ve Ter/57 a-b numaralarıyla kayıtlı olan bu çalışmalar günümüze kadar yayımlanmamıştır. *Fecrü'l-İslâm* 476 sayfalık tek ciltten, *Duha'l-İslâm* ise toplam 1.113 sayfa tutan iki ciltten (650+463) oluşmaktadır. Ayrıca diğer çevirilerde de görüldüğü üzere her cildin sonunda notlar ve tashihler bölümü bulunmaktadır. Kendi sahasının modern klasikleri arasına çoktan girmiş olan bu eserlerin oldukça erken bir dönemde fark edilip çevrilmiş olması önemlidir. Zakir Kadiri, muhtemelen Ezher'deki öğrenim tecrübesinin de etkisiyle eserlerin önemini kavrayarak onları tercüme etmiştir.

Sonuç

Zakir Kadiri Ugan'ın büyük çoğunluğunu 20. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştirdiği tercüme, orijinal Arapça kaynakları okuyup anlama imkanlarının sınırlı olduğu bir dönemde önemli işlevler görmüş, pek çok araştırmacının normal şartlarda erişemeyeceği kaynaklara başvurma imkanı sağlamıştır. Ugan'ın tercüme ettiği eserlere ait yeni çevirilerin ortaya çıkmasının en az çeyrek yüzyıl

⁹⁰ Hüseyin Yazıcı, "Mısırlı Tarihçi ve Yazar Ahmed Emin (1878-1953) İstanbul Anıları", *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. I, sy. 1, İstanbul 2001, s. 16; Hulusi Kılıç, "Ahmed Emîn", *DİA*, II, 62-63.

sonra gerçekleştiği, hatta bazılarının bir daha hiç çevrilmediği dikkate alınır, onun tercümelerinin ne kadar uzun bir süre kullanımda kaldığı anlaşılabilir. Buradan hareketle Ugan'ın, yaptığı tercüme yoluyla Türkiye'deki İslam tarihi çalışmalarında küçümsenemeyecek bir rol oynadığı ileri sürülebilir.

Ayrıca bu alanda yapmış olduğu tercüme hâlâ bir çoğunun ilim aleminin istifadesine sunulmamış olması, ülkemiz insanının onun çalışmalarından daha fazla faydalanmasının önündeki engellerden biri olarak durmaktadır. Dolayısıyla onun tarafından tercümesi yapılmış ancak halen yayınlanmamış bu eserlerin de bir an önce yayınlanması gerekmektedir.

Ugan'ın tercüme hareketi bireysel bir inisiyatiften ziyade Türk Tarih Kurumu'nun tercüme hareketi çerçevesinde gerçekleştirilmiş çalışmalardır. Bu sebeple mezkûr çevirileri Türkiye'deki tercüme hareketlerinin tarihî gelişimi bağlamında değerlendirmek isabetli bir yaklaşımdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Batılı eserlerin tercümesine odaklanılırken daha sonra Şark klasiklerinin de çevrilmesi uygun görülmüş ve Ugan'ın tercüme hareketi bu bağlamda gerçekleştirilmiştir.

Zakir Kadiri Ugan'ın İslam tarihi çalışmalarına etkisi yalnızca tercüme hareketiyle değil, onlara göre daha az bilinen gazete-dergi yazıları, makale ve kitap türünden telifleri üzerinden de gerçekleşmiştir. Hatta bazı tercüme hareketlerinin başına ve sonuna eklediği uzun pasajlar, dönemin İslam tarihi birikimine dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Dolayısıyla Ugan'ı yalnızca mütercim kimliğiyle öne çıkararak tercüme hareketinin başarısı yahut başarısızlığı üzerinden değerlendirmeler yapmak, onun tarihçilik yönünün eksik algılanmasına yol açacaktır. Ugan'ın fikirleri ve telifleri, buradaki incelemenin dışında müstakil bir araştırmacının konusu olmalıdır.

Kaynakça

- Ağarı, Murat, İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Çağracyacılar: Doğu Gelişimi ve Temsilcileri, Kitabevi, İstanbul 2002.
- Altıkulaç, Tayyar, "Ebû Şâme el-Makdisî", *DİA*, İstanbul 1994, X, 233-235.
- Avcı, Casım, "Ali b. Hüseyin Mes'ûdi", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 353-355.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya (ö. 892-93), *Fütûhu'l-büldân*, çev. Zakir Kadiri Ugan, I-II, Maarif Basımevi, İstanbul 1955-1956.
- _____, *Fütûhu'l-büldân*, çev. Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

- _____, *Fütühu'l-büldân Ülkelerin Fetihleri*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yay., İstanbul 2013.
- Berk, Özlem, "Batılılaşma ve Çeviri", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık* (ed. Uğur Kocabaşoğlu), III, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 511-520.
- Devlet, Nadir, 1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk Tatarlarının Millet Meclisi 1917-1919), Ötüken, İstanbul 1998.
- Er, Hamit, İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları, İstanbul 1993.
- _____, "Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası", DİA, İstanbul 1993, VIII, 526-527.
- Fayda, Mustafa, "Fütühu'l-Büldan", DİA, İstanbul 1996, XIII, 258-259.
- _____, "Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük", DİA, İstanbul 2011, XL, 92-94.
- _____, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", DİA, İstanbul 2010, XXXIX, 314-318.
- Fındıkoğlu, Z. Fahri, İçtimaiyat II Metodoloji Nazariyeleri, Fakülteler Matbuası, İstanbul 1961.
- Fuâd es-Seyyid, Eymen, "Makrîzî", DİA, Ankara 2003, XXVII, 448-451.
- Güner, Osman, "Zakir Kâdirî Ugan'ın Hadis Sistematiğine Yönelik Eleştirilerinin Tahlil ve Tenkidi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 17, Samsun 2004, s. 65-94.
- _____, "Ugan Zakir Kâdirî", DİA, İstanbul 2002, XLII, 44-45.
- Güngör, Erol, Sosyal Meseleler ve Aydınlar, haz. E. Kılınç, R. Güler, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1993.
- Hassan, Ümit, "İbn Haldun Mukaddime'si Metninin Yaygınlık Kazanması Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXVIII, sy. 3-4 (1973).
- İbn Haldun, Ebu Zeyd Velîyyüddin Abdurrahman b. Muhammed (ö. 1406), *Mukaddime*, I-III, Ankara 1954-1957.
- _____, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, I-III, Maarif Basımevi, Ankara 1954-1957.
- _____, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, I-II, Dergah Yayınları, İstanbul 1982-1983.
- _____, *Mukaddime*, çev. Turan Dursun, 1.basım, I, Onur Yayınları, Ankara 1977.
- _____, *Mukaddime: Osmanlı Tercümesi*, müt. Pirizâde Mehmed Sâhib, (haz. Sami Erdem v.dğr.), c. I, s. XX, Klasik Yayınları, İstanbul 2008.
- _____, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, I-II, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul 2004.
- Karaca, Çağlar, İbn Haldun'un Mukaddime'sinde Toplumun Yasalarını Keşfeden Bir Düşünce Etkinliği Olarak Tarih (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.
- Kayaoğlu, Taceddin, Türkiye'de Tercüme Müesseseleri, Kitabevi, İstanbul 1998.

- Kılıç, Hulusi, "Ahmed Emîn", DİA, İstanbul 1989, II, 62-64.
- Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri, "İbn Haldun'un "Mukaddime"sinin Yeni Bir Tercümesi Üzerine", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1985, XXVII, 363-398.
- Koç, Yakup, Cumhuriyetten Günümüze Çeviri Faaliyetleri ve Teda Projesi (Uzmanlık tezi), T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2010.
- Koşay, Hamit Zübeyr, "Zakir Kâdirî Ugan: 1878-1954", Türk Yurdu, sy. 239, Aralık 1954, s. 428-430.
- Mesudî, Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar), çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004.
- Mustafa, Muhammed Allam, "Zakir Kâdirî Ugan Cenapları", Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri (23-26 Mayıs), Kayseri 1996, s. 435-438.
- Özaydın, Abdülkadir, "İbnü'l-Esîr", DİA, İstanbul 2000, XXI, 26-27.
- Sarınay, Yusuf, Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.
- Şakiroğlu, Mahmut H., "Tercüman (Osmanlılar'da)", DİA, İstanbul 2011, XL, 490-492.
- Şeşen, Ramazan, Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.
- _____, İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Türk Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara 1985.
- Temir, Ahmet, Vatanım Türkiye Rusya-Almanya-Türkiye Üçgeninde Memleket Sevgisi ve Hasretle Şekillenmiş Bir Hayat Hikâyesi), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.
- Taymas, Abdullah, 1917'den 1919'a Rus İhtilalinden Hatıralar 1, Turan Kültür Vakfı, İstanbul 2000.
- Ugan, Azat, "Prof. Zakir Kâdirî Ugan (Ölümünün üçüncü yıldönümü münasebetiyle)", Kırım Dergisi, sy. 9-12 (1957), s. 318-320.
- Yazıcı, Hüseyin, "Mısırlı Tarihçi ve Yazar Ahmed Emin (1878-1953) İstanbul Anıları", Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, c. I, sy. 1, İstanbul 2001, s. 16-29.
- Yıldırım, Emre, "Erken Cumhuriyet Yılları Milli Kimlik Tartışmaları: Hasan Âli Yücel ve Türkiye'de Hümanizma Arayışları", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/7 Summer 2013, p. 745-763, Ankara-Turkey, p. 745-763.
- Yurdaydın, Hüseyin Gazi, Matrakçı Nasûh, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963.
- _____, Matrakçı Nasuh", DİA, Ankara 2003, XXVIII, 143-145.